

УДК 342

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

Залізнюк В.В., ад'юнкт
кафедри конституційного та міжнародного права
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню ролі, значення та місця політичної партії як суб'єкта виборчого процесу в залежності від виду виборчої системи.

Ключові слова: партія, політична партія, вибори, виборчий процес, виборча система.

Статья посвящена исследованию роли, значения и места политической партии как субъекта избирательного процесса в зависимости от вида избирательной системы.

Ключевые слова: партия, политическая партия, выборы, избирательный процесс, избирательная система.

Zaliznyuk V.V. POLITICAL PARTY AS A SUBJECT OF ELECTORAL PROCESS AND ELECTORAL SYSTEM

The article describes research of role, value and place of a political party as an electoral subject depending on type of electoral system.

Key words: party, political party, elections, election process, electoral system.

Постановка проблеми. Виборча система України, як це зафіксовано в Конституції, будується на основі загального, рівного і безпосереднього виборчого права з дотриманням таємниці самої процедури голосування. При цьому участь громадян України у виборах є добровільною справою. Ніхто не може бути примушений до участі або неучасті у виборах. Демократичність цих положень не викликає сумнівів. У той же час кожні вибори дають багато прикладів того, що свобода при самому голосуванні супроводжується не зовсім демократичними методами ведення виборчих кампаній. Про вплив нечесних методів боротьби на результати виборів вже багато було сказано, але не треба забувати, що вибір у день голосування робить сам виборець, і, звичайно, ніхто його в цій справі не контролює. Як не крути, а вибрані посадові особи є результатом волевиявлення народу. Отже, відповідальність за результати виборів несуть самі виборці. Тому, коли ми говоримо про політичну відповідальність, то це стосується не тільки держави, але і самих громадян. І ніякі виборчі технологічні хитрощі тут у рахунок прийматися не повинні. Якщо ти піддаєшся маніпулюванню і не роздумуєш про політичні наслідки свого рішення в день голосування, то вся подальша критика влади нагадує прислів'я: «Не нарікай на дзеркало, а на себе». Якщо людина не бажає, щоб її обдурювали, вона повинна вчинити відповідні дії. Ніякі виборчі підступні технології не спрацюють, якщо основний загальний виборців буде мати необхідний рівень політичної культури. До неї відносяться: знання про політику; оцінка політичних явищ; оцінна думка про те, як повинна реалізовуватися влада та ін. Становлення політичної культури, яка адекватна громадському суспільству, передбачає оновлення політичної ідеології, звільнення її від догматизму, будь-яких ілюзорних і утопічних уявлень, затвердження в свідомості людей політичних і соціально-моральних цінностей, передусім ідей свободи і гідності особисто-

сті, патріотизму, справедливості. Тільки такий рівень політичної культури здатний забезпечити оптимальний і ефективний вибір виборців [1, с. 91].

Ступінь розробленості проблеми. У той же час, результат виборів для всіх учасників виборчого процесу, у тому числі і для політичних партій, залежить від виду виборчої системи.

У загальній теорії та практиці більшості країн світу розрізняють три різновиди виборчих систем у залежності від порядку визначення результатів голосування:

– мажоритарна виборча система (обрання абсолютною більшістю виборців – 50% + голос;

– пропорційна виборча система (обраними вважаються представники політичних партій, які набрали більше від встановленої квоти відсотків голосів виборців);

– змішана пропорційно-мажоритарна виборча система (мандати розподіляються за принципом 50 на 50 між депутатами, що обрані в одномандатних виборчих округах за мажоритарною системою, і депутатами, обраними за списком партії, яка подолала виборчу квоту в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі).

Кожен з існуючих типів виборчих систем має свої переваги та недоліки.

Саме тому визначення державою типу виборчої системи повинно бути обумовлене станом суспільства. Так, пропорційна система виборів є оптимальнішою в умовах розвинутої багатопартійності при стійкому функціонуванні громадянського суспільства. Саме ця система забезпечує раціональне парламентське представництво політичних спілок, інших громадських формувань, етнічних меншин, але тільки за умови, що суспільство є політично структурованим [2].

Мета статті – розглянути різновиди виборчих систем у залежності від порядку визначення результатів голосування, дослідити роль, значення та місце політичної партії як

суб'єкта виборчого процесу в залежності від виду виборчої системи.

Виклад основного матеріалу. Нинішня виборча система національного парламенту в Україні, яка має назву змішаної, передбачає поєднання пропорційної і мажоритарної систем. Запроваджено змішану пропорційно-мажоритарну виборчу систему Законом України «Про вибори народних депутатів України».

На мою думку, змішана виборча система дозволяє політичній партії як суб'єкту виборчого процесу різносторонньо проявити себе на різних стадіях виборчого процесу. І хоча роль політичної партії як суб'єкта виборчого процесу значно помітніша при пропорційній виборчій системі, не слід принижувати її значення і в частині виборчого процесу, що проходить за мажоритарними правилами.

Так, остання виборча парламентська кампанія жовтня 2014 року свідчить про значну активізацію політичних партій як суб'єктів виборчого процесу не лише при висуванні кандидатів у народні депутати України за партійними списками, що передбачені пропорційною виборчою системою, але і під час агітації та політичної реклами кандидатів у народні депутати по мажоритарних одномандатних виборчих округах. Загалом це свідчить про певне зростання значимості політичної партії як суб'єкта виборчого процесу в українському суспільстві, а відповідно і про початок формування в ньому хоча б відносної політичної структурованості.

З огляду на вищевикладене та враховуючи позитивні тенденції збільшення ролі та значення політичної партії як суб'єкта виборчого процесу, можна припустити про поступову підготовку нашого суспільства до об'єктивного переходу на пропорційну виборчу систему та голосування на виборах, виходячи із точки зору підтримки або заперечення програмних цілей та ідеології тієї чи іншої політичної партії.

Перехід до пропорційної виборчої системи – це, без сумніву, значна подія в політичному житті України. Ця система дає змогу формувати парламент на суто партійних засадах, організувати роботу в ньому тільки партійних фракцій, а у разі проведення політичної реформи також забезпечувати процес формування уряду і контроль за його діяльністю. Фактично цей перехід означає становлення нової партійної системи в Україні, де політичні партії повинні зайняти у суспільстві те місце, яке вони мають у системах розвинутої демократії [3, с. 71].

Однак на сьогоднішній день вважаю оптимальною існуючу змішану виборчу систему, як запоруку надання переваги крайнощам в умовах недостатньо розвинутої політичної свідомості та здатності прийняття об'єктивних виборчих рішень значною частиною громадян. Гідною заміною існуючої змішаної виборчої системи має стати впровадження пропорційної системи з відкритими виборчими списками. В основу такої системи мають бути закладені два головні критерії перемоги: авторитет та довіра людей до конкретного кандидата в депутати в окремому виборчому окрузі помножені на сприйняття ідеології, ці-

лей та завдань політичної партії як суб'єкта виборчого процесу на загальнодержавному рівні.

Хоча частина науковців також переконана у беззаперечних перевагах саме змішаного виду виборчої системи. Зокрема М.В. Афанасьєва у своїй науковій статті «Визначення типу виборчої системи сучасної України» зазначає: «Для сучасної України оптимальним є змішаний тип виборчої системи. Саме він дозволяє водночас забезпечити політичну структурованість суспільства, діючу багатопартійність, ефективне представництво етнічних громад та свідоме волевиявлення громадян на виборах» [2].

У той же час слід відмітити, що в аспекті даного питання наша держава солідарна з низкою інших закордонних країн.

Прагнучи перебороти негативи, які мають місце при використанні мажоритарної та пропорційної систем, багато країн віддають перевагу змішаним системам, як доцільнішим в їхніх умовах [4].

Змішана модель дає депутатам-мажоритарникам значний досвід публічної політики і конкурентної боротьби за виборну посаду. Пропорційна система значно все це усуває і не може сприяти повноцінному зростанню кадрів публічних політиків у країні. Вона закриває дорогу для зростання нових політичних лідерів, які тепер визначаються і благословляються владою. Саме це забезпечує слабкість партійного будівництва в Україні, де партії, що створюються, як правило, зверху, а їх кістяк складають особи, що мають досвід роботи у владних виконавчих структурах, але не в публічній політиці. Слабкі політичні партії, природно, не зможуть формувати свої виборчі списки для пропорційної моделі виборів із повноцінних кандидатів у народні депутати. Сам цей процес може перетворитися поза контролем виборців у різну систему роздачі пільг і торгів. Гарантій, що це не станеться, немає. Перевага мажоритарних систем для виборців полягає в тому, що вона дає їм можливість особисто познайомитися зі своїм майбутнім депутатом, дистанціювати його за певні якості від конкурентів на обрану посаду. Між кожним виборцем і депутатом встановлюється нехай і міфологічний, але якийсь особистісний зв'язок, де кожний має як свої права, так і обов'язки. Депутат, обраний на конкретний термін, вимушений так чи інакше виконувати взяті на себе у виборчій кампанії зобов'язання і лобювати інтереси свого округу у всіх владних структурах, відвідувати періодично своїх виборців і звітувати. Динаміка активності депутата значно залежить і від його бажання балотуватися повторно на ту ж саму виборну посаду [1, с. 93].

Разом із цим не варто сприймати пропорційну виборчу систему, як єдино-правильну систему. Адже її ефективність та здатність неспотвореного формування державної влади, перш за все, за допомогою політичних партій як суб'єктів виборчого процесу також залежить від демократичного розвитку суспільства.

Такої ж думки дотримуються і кандидат філософських наук, професор О.Г. Хімченко,

зазначаючи, що «пропорційна виборча система сама по собі не є універсальним «лікувальним» засобом суспільства, якщо вона не модифікована під конкретну політичну ситуацію. Звісно, що коли Україна сформує ефективну партійну систему, пов'язану з існуванням дійсно боекватних політичних партій, які мають авторитет у виборців, то більшість проблем, що існують унині, будуть усунені автоматично [3, с. 74]. На цей же час необхідно використати ті можливості, які дає пропорційна виборча система з так званими преференціями. Така система існує в багатьох західних демократіях – Швеції, Данії, Австрії, Італії, Іспанії, Фінляндії, Норвегії, Бельгії, Нідерландах [6, с. 59].

Однак з точки зору значимості політичної партії як суб'єкта виборчого процесу найбільш вигідним є саме пропорційний вид виборчої системи. Це пояснюється і конституційно-правовим статусом політичної партії як суб'єкта виборчого процесу і функціями та формами участі останньої у формуванні органів державної влади.

Пропорційна виборча система передбачає головним суб'єктом виборчого процесу політичну партію. Саме партіям (блокам) закон надає право вирішувати більшість найважливіших питань у ході виборів, не дивлячись на положення ст. 5 Конституції України, відповідно до якого влада здійснюється безпосередньо народом. Партії (блоки) можуть формувати списки кандидатів у народні депутати України без урахування думок рядових членів безпосередньо їхніми керівними органами. Вони також можуть самостійно звернутися до Центральної виборчої комісії зі зверненням про скасування рішення щодо реєстрації кандидата. Тобто, замість особи, яка перестала бути потрібна, до першої п'ятірки включається наступна за списком особа [2].

Разом із цим не слід забувати, що політична партія як суб'єкт виборчого процесу не є інститутом «автономного суспільного існування», і всі її впливи слід розглядати, як здатність впливати на ті чи інші державотворчі процеси її конкретних лідерів та функціонерів. Подібних негативних проявів значимості політичної партії як суб'єкта виборчого процесу при пропорційній виборчій системі лише за умов належної організованої та реальної внутрішньопартійної демократії.

Слід зазначити, що внутрішньопартійна демократія – це принцип, що часто-густо не сприймається партіями всерйоз. Яке завдання має внутрішньопартійна демократія? Членам партій надається можливість брати активну й широку участь у процесах прийняття важливих рішень у царині матеріальних проблем, програм та долі партійних діячів – це спосіб формування внутріпартійної волі, який повинен відбуватися знизу вгору. Партійні структури або організації (на місцевому, районному, земельному та федеральному рівнях) повинні мати можливість самі ухвалювати рішення без домінуючого впливу вищого рівня. Директива субсидіарності здійснюється за принципом внутрішньопартійної демократії та взяття відповідальності на себе. Проблема реалізації внутрішньопартійної де-

мократії полягає переважно у тому, що наявна внутрішня організація партій не досить розвинена. Крім того, політична воля національних керівних сил партій надто слабка для того, щоб сприяти процесові формування внутріпартійної волі або просто схвалювати його, особливо у тих випадках, коли йдеться про інтереси, особи, кандидатури та посади. Цим можуть зачіпатися важливі стратегічні й тактичні інтереси національного керівництва. Для нижчих партійних структур з такої манери поведінки виникає дистанція до власної партії, бо при подібному зменшенні самостійності не можуть з'явитися ані ентузіазм, ані мотивація, ані консенсус [7, с. 24].

Виборча пропорційна система за відсутності розвиненої та інституалізованої внутрішньопартійної демократії істотно посилила вплив лідерів парламентських політичних сил на очолювані ними фракції аж до реальної загрози підміни вільного політичного вибору народних депутатів диктатурою цих лідерів, зменшила вплив суспільства на діяльність представницьких органів влади і політичний процес у цілому, значно знизила довіру населення до всіх інститутів влади [8].

Ще одним негативом, на мою думку, є певна відірваність виборця від конкретного народного депутата. По суті уся комунікація та зв'язок між ними відбувається виключно за участі та посередництва політичної партії як суб'єкта виборчого процесу. Однак у науці існують думки, що, навпаки, зазначений фактор вважають позитивним.

Пропорційна система фактично усуває будь-які безпосередні системи зв'язку партійних депутатів із виборцями на весь період дії парламенту. Виборці втрачають «свого» депутата, зате одержують 450 депутатів, які не пов'язані ні з яким конкретним виборчим округом, з необхідністю відвідувати його і допомагати вирішувати місцеві проблеми. Депутати починають виражати інтереси всієї країни, тобто кожний з них стає депутатом від усіх [1, с. 94].

Безумовною перевагою для політичної партії як суб'єкта виборчого процесу при пропорційній виборчій системі є її здатність до саморозвитку, зміцнення потужності та набуття політично зрілих рис ключового гравця політичного життя держави.

Пропорційна виборча система припускає наявність потужних і вагомих політичних партій в країні як повноцінних суб'єктів політичного процесу в державі. Таких політичних партій в Україні (за деяким винятком) не існує. Вони фактично ще не вийшли за межі діяльності партійних клубів [3, с. 75].

Мажоритарна система, навпаки, не сприяє становленню багатопартійності, не гарантує й формування стабільного уряду, який би спирався на надійну парламентську більшість. Але в умовах недостатньо розвиненої політичної структурованості суспільства мажоритарна система більш придатна. Бо в такому суспільстві населення переважно не довіряє партіям, майже не знає їхніх платформ та не готове зробити свідомий вибір [2].

Проте на відміну від пропорційної мажоритарна виборча система, як уже зазначало-

ся, забезпечує більш тісну та безпосередню комунікацію між виборцем та народним депутатом, і у той же час значно нівелює значимість політичної партії як суб'єкта виборчого процесу. Наслідком цього є менша структурованість пропозицій і наказів виборців, що підлягають підтримці у національному парламенті. Перспективною така співпраця є здебільшого у вирішенні питань господарського спрямування тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці низового рівня.

Звісно, це не означає, що мажоритарні системи виборів повинні тлумачитись у термінах «непартійних» виборів. Але за умов формування поляризованої багатопартійної системи застосування мажоритарного принципу часто спричиняє те, що у процесі виборів вага, так би мовити, «партійного елемента» суттєво знижується, що призводить до появи у парламенті значної кількості депутатів, які представляють маловпливові політичні партії або взагалі є безпартійними. Фактично саме цю ситуацію ми мали в Україні протягом 1994–2002 р. р. (нагадаємо, що в період з 1994 по 1997 р. р. в Україні діяла мажоритарна виборча система абсолютної більшості, після чого в 1998 році було запроваджено мажоритарно-пропорційну систему). На підставі цього досвіду ми можемо зробити декілька висновків, які стосуються можливості політичних партій впливати на діяльність вищого органу законодавчої влади. На нашу думку, дискусія щодо збереження змішаної або запровадження чистої пропорційної системи виборів, яка проходила в Україні напередодні парламентських виборів 2002 року і значною мірою постає сьогодні у контексті політичної реформи, стосується, перш за все, перспектив подальшого розвитку вітчизняної партійної системи та ваги партійної участі у реалізації законодавчої влади. У цьому значенні цілком зрозумілим є опір тих політичних сил, які носять здебільшого регіональний характер або розбудовують свою політику на застосуванні адміністративних методів впливу на виборців, оскільки їх перспективи потрапити до парламенту в разі переходу до пропорційної системи виборів суттєво знижуватимуться. Дійсно, одним із основних аргументів, які сьогодні висувуються противниками переходу до пропорційної системи виборів, є посилення на недостатній рівень підтримки політичних партій загальною масою населення. Однак, насправді, ця теза свідчить не так про необхідність збереження змішаної виборчої системи, як про нагальну потребу переходу до пропорційної системи, оскільки в іншому разі політичні партії штучно залишатимуться дистанційованими і від влади, і від громадян [9].

Однак такі висновки не є універсальними, оскільки роль політичної партії як суб'єкта ви-

борчого процесу залежить не лише від типу виборчої системи, але і від партійної системи, що між собою опосередковано пов'язані.

При цьому раніше в нашій державі уже існували різні виборчі системи. Встановлення тієї чи іншої виборчої системи, перш за все, обумовлюється формою правління.

Висновки. Вважаю, що ключовою умовою надання переваги тій чи іншій виборчій системі є конституційна форма правління в державі. Формування ж парламенту за виборчою системою, що не узгоджується із конституційною формою правління та різновидом партійної системи, має всі ризики наразитися на певні колізії та прогалини.

Взаємозв'язок між типом виборчої системи і різновидом партійної системи не є прямим. Це відзначав і М. Дюверже. Хоча вплив однієї системи на іншу є закономірним, як і для будь-якого системного об'єкта. Ідеальної виборчої системи не існує. Ефективність її перевіряється одним із найважливіших критеріїв – стабільністю політичної ситуації [10, с. 45].

При цьому, незалежно від типу виборчої та партійних систем, форми державного правління, головна та первинна її функція і ознака політичної партії як суб'єкта виборчого процесу залишається сталою – висунення кандидатів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хімченко О.Г. Політичні партії і виборчий процес в умовах розбудови демократичного суспільства: Навч. посібник / Південнослов'янський ін.-т Київського славістичного ун-ту. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 208 с.
2. Афанасьєва М.В. Визначення типу виборчої системи сучасної України. Політичні партії – провідний чинник розвитку політичної системи в Україні: матер. «круглого столу». – К.: НІСД, 2004. – 67 с.
3. Хімченко О.Г. Політичні партії і пропорційна виборча система // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – К., 2005. – № 1. – С. 71–76.
4. Кармазіна М.С. Вибори: конструювання демократії // Політика. – 2001. – 24 лют. – 2 берез. – 7 с.
5. Білоус А.О. Політико-правові системи: Світ і Україна. – К.: АМУПП, 1997.
6. Конституційне право: [навчальн. посібник для студ. вищих навч. закладів / за ред. З.С. Гладуна, М.П. Федорова, М.Г. Федчишина]. – К.: Видавництво ТНЕУ, 2008. – 564 с.
7. Тезінг Й. Політичні партії в демократичному суспільстві / Й. Тезінг, В. Гофмайстер. – 2-ге вид. – К., 2001. – 128 с. (стаття Оскара Нідермайера «Внутрішньопартійна демократія»).
8. Україна в 2005–2009 р. р.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. – К.: НІСД, 2009.
9. Француз А.Й. Політичні партії і проблеми посилення їх ролі у здійсненні державної влади в Україні // Бюлетень Міністерства юстиції України. – К., 2004. – № 8.
10. Кресіна І.О., Ярош О.Б. Реформування виборчої системи України: гендерні аспекти // Вісник Центральної виборчої комісії. – К., 2007. – № 2. – С. 28–32.